

aktüel Arkeoloji

URARTU
HARİTASI
HEDİYE

Kasım - Aralık 2012 / 30 / 9.5 TL Kıbrıs 11 TL

DEMİR ÇAĞININ
MADEN VE TAŞ USTALARI

URARTULAR

BİAİNİLİ
KRALLIĞI

 Tüpraş

ISSN 1307-5756
30
9 771307 575003

URARTU SANATI - SOSYAL YAŞAMI - AYANİS - ÇAVUŞTEPE - KEF - ALTINTEPE - REZAN HAS MÜZESİ

İçindekiler

kasım-aralık 2012

İnsanlığın Hafızası Siliniyor!.....	8
Haberler	10
Rezan Has Müzesi.....	22
RÖPORTAJ	
Ertuğrul Günay ile Arkeoloji.....	28
URARTU-BİAİNİLİ KRALLIĞI	
Veli Sevin.....	42
ASSURLULAR URARTULAR	
Karen Radner.....	56
DEMİR ÇAĞINDA ÖNASYA VE URARTU KRALLIĞI	
Kemalettin Köroğlu.....	68
URARTU TAKILARI	
Rafet Çavuşoğlu.....	82
URARTU SANATI	
Veli Sevin.....	90
URARTU MEZARLARI	
Erkan Konyar.....	96
URARTU'NUN TEKERLEKLİ TAŞITLARI	
Bilcan Gökçe.....	104
AYANİS KALESİ	
Altan Çilingiroğlu.....	110
URARTU'DA ÇANAK ÇÖMLEK	
Aylin Ü. ERDEM.....	114
II. SARDURİ'NİN BÜYÜK ESERİ: SARDURİHİNİLİ-ÇAVUŞTEPE	
Veli Sevin.....	118
ERZİNCAN-ALTINTEPE Urartu Kalesinden Günümüze Yansımalar	
Mehmet Karaosmanoğlu.....	122
AĞRI DAĞI VE ARAS VADİSİ'NDE URARTULAR	
Aynur Özfırat.....	126
VAN GÖLÜ HAVZASI'NDA YENİ URARTU KALELERİ	
Aynur Özfırat.....	130
Haldiei URUKURZİuquni-KEF KENTİ	
İsmail Ayman.....	134
ERMENİSTAN VE İRAN'DAKİ URARTU	
Stephan Kroll.....	140
URARTU'NUN BATI SINIRI: Fırat Kıyısında Urartu	
Ali Çiftçi.....	148
LİVAR VE MARAND OVASI	
Bülent Genç.....	154
URARTU YERLEŞME TOPOGRAFİSİ	
Paul Zimansky.....	158
ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA	
URARTU KEMERLERİ Filiz AKMAN - Yasemin ÇUHADAR.....	164

Aktüel Arkeoloji

Dergisi

Yazı İşleri Müdürü

Murat NAĞIŞ
muratnagis@aktuelarkeoloji.com.tr

Editor

Mehmet BEZDAN
mbezdan@aktuelarkeoloji.com.tr

Görsel Yönetmen

Doruk ÖZBEY
dorukozbey@aktuelarkeoloji.com.tr

Bilişim Danışmanı

Ramazan AKTAŞ
internet@aktuelarkeoloji.com.tr

Çeviriler

Ayşe TATAR - Hilal GÜLTEKİN

Yayın Koordinatörü

Ayşe TATAR
aysetatar@aktuelarkeoloji.com.tr

Yayın Koor. Asistanı

Hilal GÜLTEKİN
hilalgultekin@aktuelarkeoloji.com.tr

Fotoğraf Editörü

Aykan ÖZENER
fotograf@aktuelarkeoloji.com.tr

Muhabir Temsilci

Erteğ ERGÜRER

İllüstratör

Ece ZEBER

Arkeoloji Dükkanı Proje Koor.

Ece BİRÇEK
ecebircek@aktuelarkeojishop.com
www.aktuelarkeojishop.com

Turizm Projeleri Asistanı

Aysun YILMAZ
aysuniylmaz@aktuelarkeojitravel.com
www.aktuelarkeojitravel.com

Kapak Görseli

Rezan Has Müzesi - Urartu Kemerli

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar

Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay

Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Aynur Özfirat, Prof. Karen Radner, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu, Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu, Prof. Paul Zimansky, Prof. Dr. Stephan Kroll, Prof. Dr. Veli Sevin, Yrd. Doç. Dr. Erkan Konyar, Yrd. Doç. Dr. Rafet Çavuşoğlu, Dr. Ali Çiftçi, Dr. Aylin Ü. Erdem, Dr. Bilcan Gökçe, Bülent Genç, A. Fatih Sönmez, Alparslan Berber, İsmail Ayman, Filiz Akman, Filiz Öztürk, İrmak Yüceil, Mehmet Ayrançi, Yasemin Çuhadar

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Rezan Has Müzesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Van Müzesi

İletişim ve Abonelik:

www.aktuelarkeoloji.com.tr

Şehit Muhtar Mahallesi, İstiklal Caddesi, Bekar Sokak
No: 18 Kat: 4 Beyoğlu 34440 İstanbul / Türkiye
Tel: (+90) 212 2442502

info@aktuelarkeoloji.com.tr - abone@aktuelarkeoloji.com.tr

Dağıtım

YAYSAT

Baskı

Pasifik Ofset

www.pasifikofset.com

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok
Kat: 2, 34435 Haramidere Avcılar İstanbul
Tel: (+90) 212 412 17 77

Yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir.

2 ayda bir yayımlanır, basın meslek ilkelerine uyar.

Yayın çalışmalarını ve yönetim- idari çalışmalarını kişilerin gönüllü katılımı ile gerçekleştirmektedir.

"Aktüel Arkeoloji Dergisi'nin yayın projesi

TÜPRAŞ'ın desteği ile sürdürülmektedir"

Aktüel Arkeoloji Basın Yayıncılık Turizm Organizasyon Limited Şirketi

Editörden

30. SAYI VE URARTULAR

Henüz yeni yıla iki ay var ama Anadolu'nun maden ustaları URARTULAR'ı konuk ettiğimiz bu son sayı, bizim için zor ve yorucu bir yılın daha bittiği anlamına geliyor. Siz Anadolu'nun büyük uygarlıklarından birini öğrenirken, biz 2013 yılını planlamaya koyuluyoruz.

Urartu'nun, Türkiye'de arkeoloji ve eskiçağ tarihçilerinin en çok zorlandığı alanlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Arkeolojinin belki de en fazla manipüle edilen bu alanı, her ne kadar gerçek bilim insanları tarafından uzun yıllar anlatılmış, araştırılmış da birileri sürekli olarak Urartulardan farklı politik kimlikler ve siyasi alanlar çıkarmak için uğraş durmuşlar. Bu nedenle amacımız bu sayıyı hazırlarken Urartu'yu olabildiğince objektif olarak değerlendirmek ve sizinle paylaşmak oldu. Bugün Anadolu Uygarlıklarının büyük bir parçasını oluşturan Urartular dünya ile ne kadar paylaştığımız ise başka bir tartışma konusu. Hala UNESCO Kültürel Miras Listesinde bu büyük uygarlığa ait bir mirasın tanımlanmamış, kabul edilmemiş olması oldukça düşündürücü. Urartuların, kendisi ile çağdaş bir diğer büyük güç Assur kadar iyi bilinmemesi belki de bizim eksikliğimizden, kendi içimizdeki çatışmalar ve kısır döngülerden kaynaklanmakta... Son dönemde genç ve üretken bilim insanlarının dâhil olması ile artarak büyüyen araştırmalarla umut ediyoruz ki gelecek yıllarda Urartu, dünyada adından sıklıkla söz edilen, korunan ve merak uyandıran bir konuma yükselsin. Bu şekilde Van merkez olmak üzere Demir Çağının bu sanatkâr - zanaatkâr ve üretici gücünü, günümüzün yıpratıcı koşullarından koruyabilir ve insanlık tarihinin büyük bir parçası olarak geleceğe taşıyabiliriz. Demir Çağı her ne kadar karanlık bir dönem olarak bilinse de Urartular bize aktardıkları yazıtları ve muhteşem sanat eserleri ile Anadolu tarihine ışık tutmaya devam ediyor.

Gelecek yıl Aktüel Arkeoloji planlamasında hangi konular var? Antik dönemde kadın, inanç sistemleri, ticaret yaşamı, Anadolu'nun kayıp dilleri, Lelegler ve karmaşık toplumlar konunun uzmanlarının kaleme aldığı muhteşem yazılarla sizlerle... Her yıl giderek artan sorumluluğumuzun bilincindeyiz. Bu nedenle ekibe yeni katılan meslektaşlarımızla birlikte, bir önceki yıldan daha çok çalışıyor, arkeolojiyi günlük yaşamın içine daha çok katabilmek için yeni fikirler, yeni projeler üretmek için çaba harcıyoruz. 2013 yılında, 2. sını yapacağımız Fotoğraf Yarışması ve uzun süren araştırmaların ürünü olan "Arkeoloji Emek Ödülleri" bizi şimdiden heyecanlandırıyor.

Türkiye turizmi, son on yılda dünyanın en hızla büyüyen turizmi olarak geçen yıl dünya sıralamasında yaklaşık 35 milyar dolarla altıncı sırada yer aldı. Gelecek yıllarda ise bu rakamın 50 milyar dolara ulaşması ve dünya sıralamasında ilk beşe girilmesi hedefleniyor. Türkiye turizmi inanılmaz bir ivme ile büyürken, arkeolojik alanlarda yürütülen kazılar devlet bütçesinden aktarılan katkılarla sürdürülmeye çalışılıyor. Türkiye turizminin hem iç piyasa, hem de dış piyasada büyümesi, sadece kapalı otellerin sunduğu avantajlar, deniz, kum ve güneş ile değil büyük oranda arkeolojik alanların sağladığı zenginlik ve çeşitlilikten de kaynaklanıyor. Oteller ya da turizm acenteleri tanıtımlarını yaparken arkeolojik alanları ve ören yerlerini kullanıyorlar mı? Yerli ve yabancı turistlere "Kültür Turu" kapsamında Anadolu uygarlıklarını gezdirmiyorlar mı? Ya da TURSAB, arkeolojik sit alanlarını ve müzeleri turizmin hizmetine sunmuyor mu? Arkeoloji ve kültürel miras turizm tarafından bir meta olarak sonuna kadar kullanılıyor, turizm arkeolojiye ne veriyor? Koskoca bir hiç! Hangi arkeolojik kazıya, restorasyon projesine destek oluyorlar? Şunun altını çizmek gerekir ki; arkeoloji, Türkiye'de turizmin gelişmesindeki önemli faktörlerden biri ve gelecek yıllarda kültürel miras kavramıyla birlikte dünyanın yeni yükselen değeri olma yolunda. Bu nedenle turizm, arkeoloji üzerinden elde ettiği gelirin bir kısmını arkeoloji çalışmalarına aktarmalı ve arkeoloji turizm sektöründen destek görmeli ki uzun vadede ülkemiz adına sürdürülebilir bir kazanım elde edilsin. ■

lyi okumalar,
Murat NAĞIŞ

Ağrı Dağı ve Aras Vadisi'nde URARTULAR

Yazı ve Fotoğraflar: Aynur ÖZFIRAT
Mustafa Kemal Üniversitesi,
Arkeoloji Bölümü

Urartu Krallığı, kuruluşundan başlayarak dikkatini Transkafkasyaya, dolayısıyla da öncelikli olarak Ağrı Dağı ve Aras Vadisi'ne vermiş görünür. Urartu'nun neredeyse tüm süreci boyunca Transkafkasyada yeni kentler ve eyalet merkezleriyle kendini gösteren toprak kazanımları ve sürekli saldırıları devam etmiştir. Sevan Gölü bölgesine değin uzanan bu seferlerde, başta Etiuni olmak üzere Igani, Eriahi, Uiteruhi, Uelikuhi gibi birçok ülkeden söz edilir. Aras Vadisi'nde nehrin doğu sahilindeki Aza ülkesinde yer alan Urartu Kralı I. Argişti (MÖ 785/80-756) tarafından kurulmuş olan eyalet merkezi

Erebuni (Arin Berd) ile kendi adını verdiği Argiştihi-nili (Armavir) kenti ve II. Rusa'nın (MÖ 675'ler) kurduğu Teisebai URU (Karmir Blur) kentleri ise Urartu Krallığı'nın bu bölgedeki en önemli yerleşimleridir.

Ağrı Dağı, Kafkasya ve İran toprakları girişindeki konumu, kuzey eteğinde uzanan Aras Vadisi ve güneydeki Doğubayazıt Ovasıyla bölge içinde özel bir konuma sahiptir. Urartu Krallığı'nın Aras Vadisi'ne verdiği önemin nedeni birden fazladır. Bunların başında zorlu Urartu coğrafyası içinde Aras Vadisi'nin 800 metre yükseltisi ve tarıma elverişli toprağıyla tek olması ile Kafkasya ana güzergahı olması gelir. Bugün de bereketli tarım alanları ve yeşil bahçeleriyle İğdır Ovası/Aras Vadisi Doğu Anadolu Bölgesi içinde bir vahayı andırır. Nitekim bölgenin en önemli arkeolojik yerleşimleri de kesintisiz olarak Geç Kalkolitik'ten

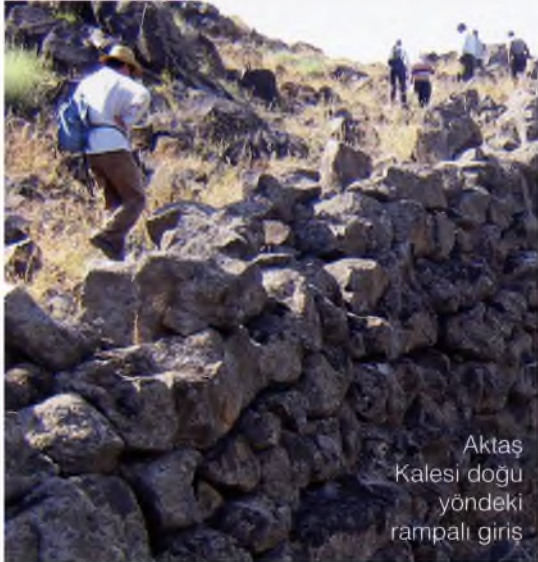

İshakpaşa Sarayı, Doğubayazıt Kalesi, aşağıda Doğubayazıt Ovası.

başlayarak Akhaimenid dönemini de içine alarak Ağrı Dağı'nın eteklerindeki lav tepeleri üzerinde ve uzantısı olan bu ovadaki höyüklerde neredeyse aralıksız sıralanmıştır. Sürmeli Çukur olarak da adlandırılan Aras Vadisi, Önyasya'nın en yüksek volkanları olan Aragats/Alagöz Dağı ve Ağrı Dağı arasından akan Aras Nehri düzlüğüdür. Transkafkasya'nın Kuradan sonra en büyük nehri olan Aras, ülkemizin doğusunda Ermenistan, Nahçıvan ve İran'la uzun bir sınır oluşturur; vadinin ülkemiz sınırları içindeki kısmı Iğdır Ovası, karşıda Ermenistan içinde yer alan bölümü de Ararat Ovası olarak isimlendirilir.

Kral Minua'nın (MÖ 810-785/780) yeni bir kent kurarak Urartu sınırları içine aldığı Ağrı Dağı'ndaki araştırmalarımızda belirlediğimiz yüz yerleşimin hemen hemen hepsinde Urartu Dönemine ilişkin bulgulara rastlanmıştır. Höyükler ve tek tabakalı yerleşimlerin dışında bu merkezlerin birçoğu, Son Tunç-Erken Demir Çağ kalelerinin devamı şeklindedir. Krallığın yeni inşa ettirdikleri ise kuzey ve batı eteklerdeki Aktaş, Karakoyunlu, Lanetlitepe, Korhan, dağın karşısında batı yönde Balık Gölü Suyu Vadisi'ndeki Tutumlu, güney etekte Doğubayazıt Ovası yönündeki Bozkurt, Ömerağa ve Ziyarettepedeki kalelerdir. Kuzeybatı etekte Melekli'de bulunan Kültepe ise buradaki Urartu mezarlığı nedeniyle önemlidir.

Urartu Ülkesi, krallığın kuruluşundan önce birçok küçük krallık ya da beylik arasında paylaşılmıştı. Bunlardan biride, Iğdır Ovası içinde yer alan Erikua/Irekua Krallığıdır. Kral Minua Erikua Krallığı'nın başkenti Luhiuni'yi ele geçirip, krallığa son vererek Aras Vadisi'ni Urartu sınırları içine dahil etmiş ve burada

Aktaş Kalesi doğu yöndeki rampalı giriş

Karakoyunlu Kalesi, aşağıda Iğdır Ovası/ Aras Vadisi.

Ömerağa Kalesi,
Ağrı Dağı'nın
güney eteğinde
Doğubayazıt
Ovası'na uzanan
lav tepesi
üzerindedir.

Minuahinili adını verdiği yeni bir kent kurmuştur. Erikua Krallığı'nın fethi, başkent Luhiuni'den elde edilen ganimetlerin listesi ve kentin kadınlarının başkent Tuşpa'daki hareme götürülmesi kralın bu kalede ve yine kral Minua tarafından kurulmuş bulunan Mura-diye Ovası'nda Arşuniuni (Körzüt) kalesindeki yazıtlarında şöyle anlatılır:

"Tanrı Haldi, kendi mızrağıyla sefere çıktı, Erikuahi Ülkesi'ni ele geçirdi ve Luhiuni Şehri'ni ele geçirdi. (Onları) Minua'nın önünde boyun eğdirdi. Tanrı Haldi güçlü ve tanrı Haldi'nin mızrağı da güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İspuini oğlu Minua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti.

Minua der ki: (Tanrı Haldi) Erikuahi Ülkesi'ne geldi. Tanrı Haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği krali şehir Luhiuni'yi İspuini oğlu Minua'ya verdi. Luhiuni Şehri'ni ele geçirdim. Luhiuni Şehri'ni haraç (ödemesi koşulu) ile bağışladım.

Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlese veya her kim bir başkasına bunları yaptırırsa (veya) her kim değişik bir şey, yani "Ben Luhiuni Şehri'ni ele geçirdim" derse, tanrı Haldi, tanrı Teiseba, tanrı Sivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler. (5.1.3)

"Tanrı Haldi'nin kudretiyle, İspuini oğlu Minua der ki: Haldi kapısının temellerini açtığım ve Haldi kapısı-

nı yaptırdığım zaman tanrı Haldi'nin huzuruna çıktım ve tanrı Haldi'ye yalvardım. O, Irekua oymağının ülkesine vardı. Irekua oymağına karşı sefere çıktım, Irekua oymağı ülkesininin Luhiuni Şehri'ni ele geçirdim ve Etiuni Ülkesi'ni yok ettim.

İspuini oğlu Minua der ki: Tanrı Haldi, hiç kimsenin önceden zapt etmediği Irekua oymağının krali şehri Luhiuni'yi İspuini oğlu Minua'ya verdi ve o, Luhiuni Şehri'ni ele geçirdi. (Minua,) o yıl 50.000, X bin X yüz X on X kadın ve erkek haraç (olarak ödemesi koşulu) ile Etiuni Ülkesi'ni bıraktı. Kimilerini öldürdüm ve kimilerini de canlı aldım. 1.733 at, 7.616 büyükbaş hayvan ve 15.320 küçükbaş hayvan: krala düşen pay bu kadardı, fakat savaşçıların, ülkeyi terk ettikleri zaman aldıkları, ayrıdır.

Tanrı Haldi'nin kudretiyle İspuini oğlu Minua der ki: Tuspa Şehri'nin haremine(?) bu kadar çok kadın götürebilen bir kral varsa, gerçekten (o kral) İspuini oğlu Minua'dır. Luhiuni Şehri'nden... kadınlar ... Diruniu Ülkesi'nin Aelia Şehri ... Aelia Şehri ... Siad Ülkesi'nin Altuquia Şehri ... Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle İspuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır. (5.1.4)

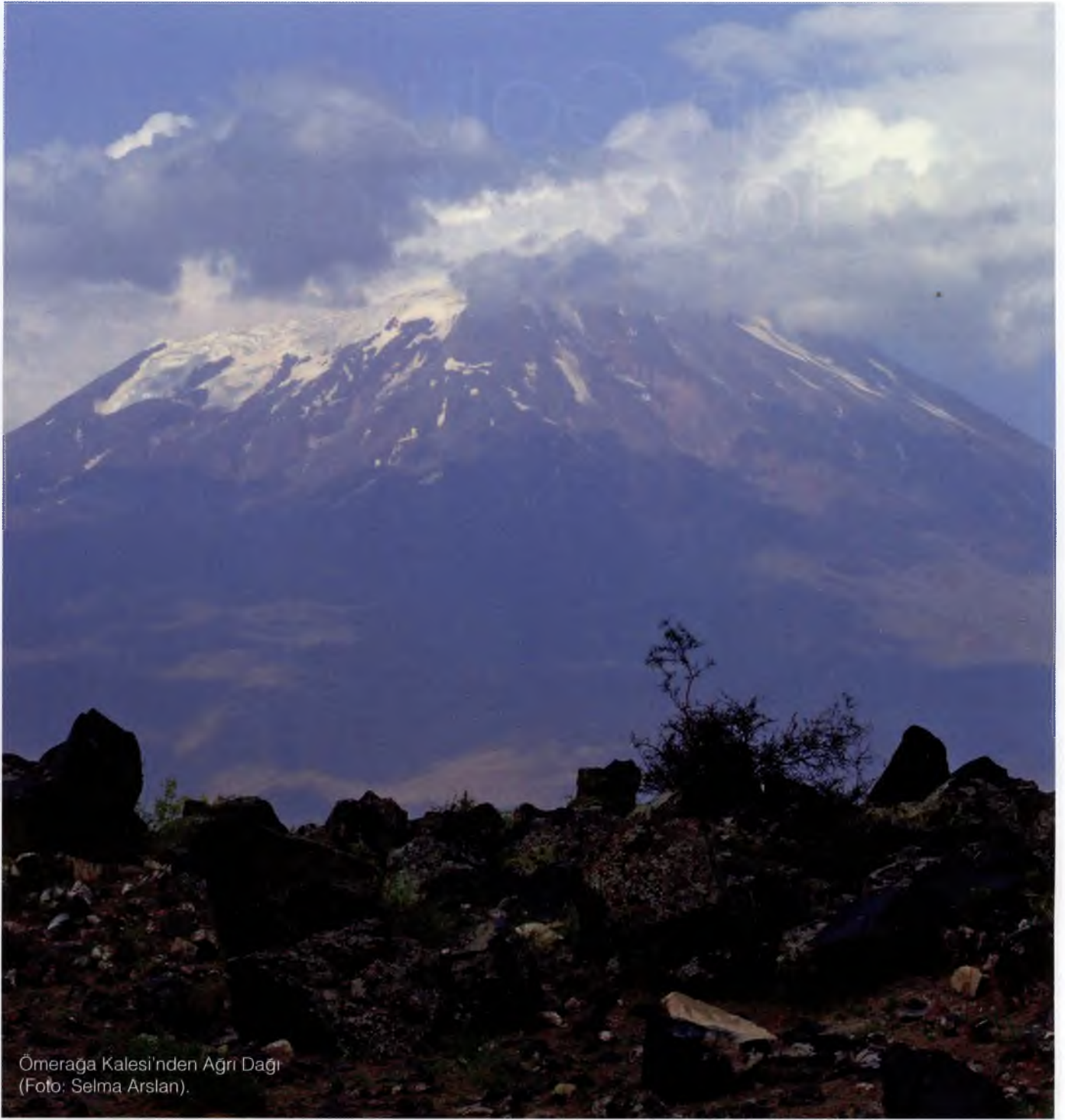
Minuahinili'nin kuruluşu ise aşağıdaki gibi anlatılır:

"Tanrı Haldi'nin kudretiyle Minuanın Irkua Ülkesi'ni []tığı zaman, Minua bu yeri yaptırdı. Kusursuz bir şekilde bir Haldi kapısı ve bir kale yaptırdı.

Minua der ki:... yaptırdım. ... kurdum.' (5.3.12)

'İspuini oğlu Minua kusursuz bir şekilde bu binayı yaptırdı ve kusursuz bir şekilde efendi tanrı Haldi'ye bir kale yaptırdı. (Oraya) "Minuahinili" adını verdi. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle İspuini oğlu Minua, güçlü kral, Biainili Ülkesi'nin kralı ve Tuspa Şehri'nin kahramanıdır. (5.3.13)

Araştırmalarımıza değin Doğubayazıt Kalesi'nde yer alan ve Urartu olarak tarihlenmiş bir mezar dışında hiçbir bilginin olmadığı Doğubayazıt Ovası'ndaki Urartu kaleleri, dağın eteklerindeki lav tepeleri üzerindedir. Ovanın Kafkasya ve İran'a giden ana yollardan biri olması nedeniyle Urartu'nun burada yapılaşmamış olması pek mümkün görünmüyordu. Nitekim Urartu Krallığı'nın en fazla önem verdiği ve sistemli yapılaştığı bölgelerin içinde Kuzeybatı İran gelir. Bu bölgede ve sınırlarımızın hemen doğusundaki Urartu Kralı II. Rusa tarafından kurulmuş olan Rusai URU.TUR (Bastam) en büyük Urartu kentidir. Bu yol üzerindeki Ömerağa Kalesi ise konumu, boyutları ve içindeki tapınakla Doğubayazıt Ovası'ndaki yönetim merkezi olmalıydı. ■

Ömerağa Kalesi'nden Ağrı Dağı
(Foto: Selma Arslan).

Ağrı Dağı ve yakın çevresindeki araştırmamız ve Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleri başta olmak üzere, Ağrı Valiliği, Türk Tarih Kurumu, TÜBİTAK (SBB-105K063) ve Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (1003 M 0113), (1101 M 0115) proje destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Ağrı Valiliği ve İl Kültür Müdürlüğü, Doğubayazıt Kaymakamlığı, İğdir İl

Jandarma Komutanlığı ve Doğubayazıt İlçe Jandarma Komutanlığı her zaman destek ve ilgileriyle çalışmalarımızın kolaylıkla yürütmesini sağlamışlardır. Tüm bu kurumlara teşekkür ederim. Prof Dr. Veli Sevin ise araştırmamızın gerek arazi gerekse laboratuvar çalışmalarında ve daha da önemlisi yorumları ve fikirleriyle araştırma sonuçlarımıza son derece önemli katkılarda bulunmuştur. Kendisine teşekkür etmek bizim için zevkli bir görevdir.